

UDK 27-1:316.4/48(497.5)

Primljeno: 5. 9. 2017.

Prihvaćeno: 23. 10. 2017.

Pregledni članak

PODIJELJENOSTI U HRVATSKOM DRUŠTVU: MOGUĆI UZROCI I POSLJEDICE U PERSPEKTIVI IVANA ROGIĆA I ŽELJKA MARDEŠIĆA

Željko TANJIĆ

Hrvatsko katoličko sveučilište

Ilica 242, 10 000 Zagreb

rektor@unicath.hr

Sažetak

U ozračju stalno ponavljane fraze o »dubokoj podijeljenosti« hrvatskoga društva u članku se pokušava orisati moguće uzroke i posljedice takvog stanja, polazeći od razmišljanja o tome je li ta podijeljenost stvarna ili je jezični konstrukt koji zapravo skriva pravi pogled na stanje u hrvatskom društvu i svjesno ga usmjerava prema podijeljenosti umjesto da ga zacjeljuje. Imajući u vidu temeljne teze Ivana Rogića o trima hrvatskim modernizacijama (1868. – 1945.; 1946. – 1990.; 1990. – danas) kao i uvide Željka Mardešića o trima idejnim krugovima (katolički, liberalni, komunistički), moguće je tražiti uzroke podijeljenosti u hrvatskom društvu upravo u odnosu na razumijevanje moderniteta, koje se oblikovalo u različitim razdobljima i različitim idejnim krugovima. Odgovor na pitanje o posljedicama leži upravo u različitom razumijevanju dovršetka ili sazrijevanja (post)moderniteta u hrvatskom društvu. Autor zaključuje kako je razvoj modernoga hrvatskog društva moguć ako se uspije odmaknuti od ideologija. Ključna je uloga samih kršćana, koji će poistovjetiti vlastitu zadaću sa zadaćom oblikovanja modernoga hrvatskog društva.

Ključne riječi: Ivan Rogić, Željko Mardešić, podijeljenost, hrvatsko društvo, modernitet.

Uvod

Tema podijeljenosti u hrvatskom društvu jedna je od onih tema koja nikoga na ostavlja ravnodušnim. Upravo se ta tvrdnja, uzeta kao dio naslova ovoga članka, često koristi za opis društvenog, za neke teškog, stanja u kojem se Hrvatska nalazi u ovih više od dvadeset pet godina hrvatske samostalnosti i ne-

ovisnosti, ali koje hrvatski narod prati još od davnine, kako svjedoči poznata priča o »Zvonimirovoj kletvi«.

Pritom se tom pitanju nerijetko pristupa emotivno, prepoznajući i otkrivajući podijeljenost u svakoj pori hrvatskoga društva: podijeljenost između desnih i lijevih; podijeljenost po zavičajnom podrijetlu; vjerska i svjetonazorska podijeljenost; podijeljenost oko prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, vizije društva i pravaca razvoja hrvatske države i društva; kulturna, ekonomska, socijalna i medijska podijeljenost. U svakodnevnom govoru hrvatsko je društvo označeno kao duboko podijeljeno društvo. Dapače, nerijetko se govori o uzlaznoj putanji te podijeljenosti, kao da postoje različiti i gotovo dijametralno suprotni entiteti koji danomice rade na produbljivanju nje same.

No, je li ono uistinu takvo ili je takav stav samo plod dojma i osjećaja koji se ponajprije hrane stavovima koji dominiraju na medijskoj sceni? Namjera ovoga članka nije bavljenje podrobnom analizom svih mogućih podijeljenosti u hrvatskom društvu, što bi bilo i nemoguće, nego propitkivati uzroke i posljedice društvenih podjela koje opterećuju hrvatsko društvo.

1. Hrvatsko društvo: nepodijeljeno u temeljnim vrednotama

Društvene teorije polaze od činjenice da potpuno homogenog društva nema i da ga na unutarpovijesnoj razini nikada neće ni biti. Ono je utopija i može poslužiti kao idealtipski predložak za razvoj svakoga društva. Još su rani sociolozi XIX. stoljeća, napose F. Tönnies i M. Weber, uočili razliku između *Gemeinschaft* i *Gesellschaft*.¹ U zajednici kojoj je paradigma obitelj prevladavajuju prisni odnosi, odnosi licem u lice. Ponajprije je oblikovana emocionalnom razmjenom, dok u društvu veliku ulogu, pa i prevladavajuću, imaju interesni, asocijativni odnosi, posebice kada je u pitanju podjela rada i funkcija.

Isto tako treba imati na umu da nijedno društvo ne može opstati ako je samo, i u prvom redu, interesno i ako nema druge povezujuće čimbenike koji su utemeljujući i onkraj svake podjele, o čemu svjedoče i sadašnje poteškoće u Europskoj Uniji. Zajednica uvijek ima nutarnji poriv za opstankom, dok je društvo po svojoj naravi disperzivno. Ono po definiciji u sebi nosi stvarnost podijeljenosti, što ne mora uvijek biti samo negativno vrednovano jer se današnje društvo, kako ga mi poznajemo, razvilo iz dijalektike raznih silnica, kao što su opstanak »različitih pravnih sklopova u srednjem vijeku, razlika

¹ Usp. Ferdinand TÖNNIES, *Zajednica i društvo. Osnovni pojmovi čiste kulture*, Zagreb, 2012.; Max WEBER, *Vlast i politika*, Zagreb, 1995.

između *auctoritas i potestas*, oblikovanje mnoštva država i teritorijalnih Crkava koje su bile u međusobnoj konkurenciji, prisutnost civilne religije unutar političkih tijela, koja nije bila u svemu upijena u državu-naciju². Osim toga, pokazalo se da upravo potpuno homogena društva u sebi nose i mogućnost i opasnost totalitarizma. Time smo zapravo bliži tezi kako različitosti unutar pojedinih društava, bilo vjerske, kulturološke ili bilo koje druge naravi, predstavljaju obogaćenje za razvoj samoga društva.

Polazimo stoga od jedne naizgled paradoksalne teze: hrvatsko društvo, kada su u pitanju neke temeljne vrednote, nije toliko duboko podijeljeno kako se čini i kako se govori, barem ne na izričajnoj, deklarativnoj razini. Sva relevantna istraživanja, posebice *Europsko istraživanje vrednota*, ukazuju na zanimljivu činjenicu da velika većina Hrvata smatra važnim i veoma važnim npr. brak i obitelj, ostvarenje hrvatske neovisnosti, Domovinski rat. Većina se izjašnjava katolicima, nema problema s nacionalnim identitetom, niti ga suprotstavlja zavičajnom i regionalnom, kao što su jedinstveni u osudi načina provođenja privatizacije, u ogromnom nepovjerenju spram političkih i društvenih institucija te posebice spram medija.³ Već četiri vala toga istraživanja, kao i druga istraživanja koja pomažu mapirati hrvatsko društvo, pokazuju suglasje u hrvatskom društvu oko nekih temeljnih pitanja, kao što pokazuju i duboko raslojavanje po socijalnoj i ekonomskoj razdjelnici.

Pritom nema uvijek jasne naznake na koji način te vrednote zaštititi, promovirati i još više ugraditi u hrvatsko društvo, kako iz tih stavova oblikovati društvene strategije – što je i zadaća dijaloga i procesa traženja najboljih mogućih rješenja. Istodobno se pokazuje da mediji, koji više nemaju samo klasičnu ulogu informiranja nego i oblikovanja javnog mijenja i društvenih silnica sukladno određenim društvenim i kulturnim obrascima, u Hrvatskoj imaju u svim relevantnim pitanjima izraženo drukčije stavove od hrvatske građanske javnosti. A utjecaj na političke elite više ima medijska nego sama građanska javnost. Na taj način često se i sami mediji nameću kao dezintegracijski faktor u društvu, barem kada je riječ o nekim temeljnim društvenim pitanjima.⁴

Za odgovor na pitanje o tome je li hrvatsko društvo podijeljeno ne nedostaju misaoni i teorijski uvidi, nego njihova percepcija i recepcija u našoj druš-

² Massimo CACCIARI – Paolo PRODI, *Occidente senza utopie*, Bologna, 2016., 47.

³ Usp. Josip BALOBAN, Vrednote u Hrvatskoj u europskoj perspektivi. Teološko-pastoralni vid, u: *Bogoslovska smotra*, 82 (2012.) 4, 955–989; Josip BALOBAN, Vrednote u Hrvatskoj između deklarativnog i stvarno življenog, u: *Bogoslovska smotra*, 77 (2007.) 4, 793–805.

⁴ Usp. Vlado ŠAKIĆ, Je li moguć hrvatski nacionalni i društveni konsenzus (rasprava iz sociopsihološke perspektive), u: Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Društveni konsenzus u Hrvatskoj*, Zagreb, 2006., 37–39.

tvenoj, medijskoj i crkvenoj stvarnosti, koja bi mogla omogućiti da se raspravu o tim pitanjima vodi na jednoj potpuno drukčijoj razini i drukčijim argumentima od onih površnih i senzacionalističkih.

Većina takvih studija tematizirajući podjele ili podijeljenosti nije pisana negativno. Studije i razmišljanja većim su dijelom pisani pod pozitivnim naslovom i predznakom traženja društvenog konsenzusa u Hrvatskoj.⁵ I možda bi bilo primjerenije da je i naslov ovoga članka takav, ali on smjera k tomu da omogući diskusiju i razmišljanje o dijalogu i pomirenju na pozadini razgovora o podjelama i podijeljenosti, koji smjera potrebi stvaranja društvenog konsenzusa kao jednog od temeljnih društvenih ciljeva. Dakle, društveni konsenzus kao suprotnost podjelama.

2. Modernitet: okvir za govor o društvenom konsenzusu

Uistinu, snagu podjela može se uočiti tek na pozadini svijesti o važnosti društvenog konsenzusa, premda se zna da na pitanje društvenog konsenzusa nije nimalo lako odgovoriti. Jedno od boljih promišljanja o društvenom konsenzusu sadržajno, a istodobno kratko i jasno, ponudio je Željko Mardešić, koji je istaknuo kako društveni konsenzus prije svega pripada modernitetu, tj. »građanskom društvu i njegovom bitnom ustroju«⁶. Izvan toga konteksta nemoguće je govoriti o konsenzusu.

Prikazujući kratko glavne crte oblikovanja društvenog konsenzusa polazeći od T. Hobbesa te iznoseći kratko misli L. Montesquieua i J. J. Rousseaua, spominjući oce sociologije, Mardešić iznosi tvrdnje važne za promišljanje o podijeljenostima u društvu i u jednom prethodnom promišljanju ističe da »je moderna svjetovna država nastala nekom vrsti prisilnog konsenzusa o svršetku vjerskih ratova i uspostavi građanskog mira. A bez jake države i apsolutne poslušnosti građana to jednostavno nije bilo moguće postići. Tako je država učinila ono što su posvađane Crkve propustile poduzeti tijekom stotinu godina svoje sukobljenosti.«⁷ Tvrdnja je jasna. Ona ništa ne kaže protiv kršćanskih načela koji mogu biti i stoje u temelju države i modernog društva. Samo jasno ističe da Crkva, posebice nakon zapadnog raskola i nakon Tridesetogodišnjeg rata, nije više mogla biti temelj i jamac zajedničkoga društvenog života.

⁵ Usp. Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Društveni konsenzus u Hrvatskoj*.

⁶ Željko MARDEŠIĆ, Doprinos medija društvenom konsenzusu u Hrvatskoj, u: Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Društveni konsenzus u Hrvatskoj*, 123.

⁷ *Isto*.

Misao cjelokupnog toga razdoblja veoma je kompleksna, ali se može prihvatiti teza Michela de Certeua da je tijekom XVII. i XVIII. stoljeća došlo do preobrazbe europskog društva iz onoga koje je postavljeno na religijskom temelju prema onom organiziranom na političkom i ekonomskom temelju.⁸ Pritom ne smijemo misliti da se dogodila, kako ističe Paolo Prodi, »generička sekularizacija« teoloških koncepata, nego njihova metamorfoza koja drži zajedno različite elemente koji su se oblikovali u prethodnim razdobljima.⁹ Teološki su koncepti našli svoj novi izričaj u društvenim konceptima, što nam omogućuje da govorimo o »teološkoj matrici društva« koje je rođeno iz »ateističke izokrenutosti kršćanske misli«¹⁰.

U modernitetu se dogodila svojevrsna inverzija: napredak je postao novo ime za moralnu vertikalnu koju je dotad imala religija, odnosno Crkva. Modernitet je »nasilno nametnuo način mišljenja i življenja bez pozivanja na Boga i na njegovu riječ«¹¹. Kohezivna snaga kršćanskog entiteta izgubila je svoju vrijednosno-normativnu ulogu u kreiranju društva i kulture. Hobbesovski princip prisile je, s jedne strane, prilično snažno utjecao na formiranje društvenih stavova i vrijednosti koje svako društvo prihvaća, što se vidi posebice u Istočnoj Europi za vrijeme komunizma. S druge strane, prihvatljivijim se čini ideja da se do čvrstog i stabilnog društvenog poretka može doći interiorizacijom, poštivanjem i življenjem temeljnih vrijednosti određenog naroda oko kojih postoji određen konsenzus.¹² Nemjerljiva je uloga religijskih institucija u zagovaranju i promicanju autentičnih vrijednosti koje iz religijske perspektive jednoznačno inzistiraju na utemeljenju jedinstvenih vrednota koje mogu pridonijeti kritičkom sučeljavanju s osnovnim principima moderniteta kao i njihovu redefiniranju. Kao što je već naznačeno, polazište religijskih institucija nije više samorazumljivo. Ono se mora rekonstruirati ne više na povijesno baziranoj sprezi između religije i države, nego na osobnom angažmanu svakog pripadnika religijske zajednice. Takav angažman jedino jamči univerzalan i objektivan pristup rješavanju dihotomija koje se u društvu naziru u postizanju društvenog konsenzusa. Na globalnoj religijskoj karti može se reći kako je Katolička crkva učinila dalekosežan iskorak u promicanju novog odnosa između Crkve i svih dimenzija društva i čovjeka

⁸ Usp. Massimo CACCIARI – Paolo PRODI, *Occidente senza utopie*, 37.

⁹ Usp. *Isto*, 37.

¹⁰ Pierpaolo DONATI, *La matrice teologica della società*, Soveria Mannelli, 2010., 17.

¹¹ Normand PROVENCHER, *Modernità*, u: René LATOURELLE – Rino FISICHELLA (ur.), *Dizionario di teologia fondamentale*, Assisi, 1990., 815.

¹² Usp. kratak prikaz dijametralno suprotnih stajališta o temelju društvenog poretka između hobbesovske i parsonsovske struje u sociologiji u: Nicholas ABERCROMBIE – Stephen HILL – Bryan TURNER, *Rječnik sociologije*, Zagreb, 2008., 170–171.

na Drugome vatikanskome koncilu (1962. – 1965.), čije ideje još uvijek nisu u potpunosti zaživjele. Promjena paradigme Crkve na Koncilu pruža mogućnost da novo samorazumijevanje Crkve kao zajednice koja se otvara svijetu i razgovara sa svijetom te svojim pozitivnim implikacijama utječe na dovršenje moderniteta u zemljama, kao što je Hrvatska u kojima taj proces još traje ili je zbog različitih okolnosti doživio neke sasvim neočekivane razvojne silnice i odrednice. Unutarcркveno razumijevanje politike na Koncilu jasno je iznijelo na vidjelo kako se politikom više ne treba, niti smije baviti, kler nego laici. Time je jednom za svagda razriješeno pitanje odnosa između Crkve i politike. No, oblikovanje društva, sudjelovanje u javnom prostoru, sloboda govora i razmjena ideja u sekularnom prostoru, kao prostoru koji je također naslijeđe kršćanskog razumijevanja moderniteta i njegova razvoja, nepobitno je zadaća svakoga vjernika i teologa. U tom dijalogu u »neutralnom«¹³ prostoru odvijat će se nova evangelizacijska dinamika čiji će rezultati ovisiti o pojedinačnoj osviještenosti o vlastitom kršćanskom dostojanstvu i pozivu, kao i odgovoru na taj poziv.

Iz toga proizlazi prva Mardešićeva tvrdnja: »Nema ga i ne može se ostvariti društveni konsenzus izvan moderniteta i bez punog uspostavljanja građanskog poretka.«¹³ Na temelju te tvrdnje, koju potkrepljuje primjerima, Mardešić ističe da ona još uvijek u potpunosti ne vrijedi za postizanje društvenog konsenzusa u Hrvatskoj. Misli da u Hrvatskoj nije u potpunosti i do kraja prihvaćen modernitet, a da se između ljudi i društvene stvarnosti umetnuo »golem i neprobojan sloj ideoloških pojednostavljenja i iskrivljenja koja sprječavaju da se ta društvena stvarnost vidi u njezinoj istinitosti, a onda i promijeni. Pučki bi se reklo da ima puno političke magle, a malo razumskog uviđanja.«¹⁴ Dakle, situacija u Hrvatskoj je situacija nedovršenog moderniteta u kojem prije svega razne ideologije sprečavaju da se društvena stvarnost preobrazi.

Modernitet je, dakle, shvaćen kao proces u kojem je potrebno i moguće ostvariti društveni konsenzus i činjenicu da je najveća prepreka u ostvarenju toga cilja u Hrvatskoj ideološka podijeljenost koja još nije izgubila na ošttrini.

3. Tri hrvatske modernizacije po modelu Ivana Rogića

No, kako tumačiti modernitet u Hrvatskoj? Za daljnju analizu poslužiti će okvir koji je razvio Ivan Rogić.¹⁵ U svojoj knjizi *Tehnika i samostalnost* Rogić isti-

¹³ Željko MARDEŠIĆ, *Doprinos medija društvenom konsenzusu u Hrvatskoj*, 124.

¹⁴ *Isto*, 125.

¹⁵ Usp. Ivan ROGIĆ, *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Zagreb, 2000.

če da modernizacija ima višestruka značenja koja bi se u prvom redu mogla sabrati »oko označnice: autonomija«¹⁶. Dakle, u prvom je planu samoodređenje koje je vezano uz »životna stanja i odnose zasnovane na intenciji društvenih sudionika«¹⁷. Potrebno je jasno istaknuti da ovdje nije riječ samo o političkoj ili vlasničkoj autonomiji. Kako Rogić ističe, »intencija vodi prema onim procesima i praksama gdje je vidljivo da sadržaj autonomije obuhvaća koliko likove socijalne autonomije (politička, kulturna, vlasnička itd.), toliko i likove tvorbene, proizvodne, autonomije te prebivališne«¹⁸. U hrvatskom društvu mogu se prepoznati tri modernizacije: prva od 1868. do 1945. godine, druga od 1945. do 1990. godine i treća od 1990. do danas. Iako bi se moglo govoriti i o drugim modernizacijama, te su tri obilježene cjelovitošću »modernizacijskog predloška«¹⁹. Taj proces »obuhvaća i industrijalizaciju i urbanizaciju i birokratizaciju. Tek prisutnost svih triju procesa, kao jedinstvenog programa preobrazbe zbilje po predlošku tehničkog društva, dopušta ustvrditi kako je na djelu cjelovita modernizacijska preobrazba.«²⁰

Autor ističe da dvije činjenice utječu na kvalitetu i razumijevanje modernizacijske preobrazbe koja se odvija u Hrvatskoj. Prva i najvažnija je ona o dvostrukoj periferiji na kojoj se nalazi Hrvatska. Ona sama nalazi se na europskom rubu, a bila je i u sastavu europskih država koje su i same na periferiji europske modernizacije (Austro-Ugarska Monarhija i dvije Jugoslavije). Osim toga ima i periferijski položaj i u samim modernizacijskim procesima. Druga činjenica je nepostojanje državne samostalnosti.

U svim tim okolnostima, koje su mnogostruko povijesno, društveno i kulturno opterećene, oblikuje se nekoliko društvenih stvarnosti i čimbenika koji imaju utjecaj i na današnji društveni kontekst pa i na podjele u hrvatskom društvu.

Prije svega u svim tim procesima oblikuju se nagodbenjačke i rentijerske elite. One u stalnom sučeljavanju između »carstva« s jedne strane i interesa »narodnog kraljevstva« jedinu mogućnost opstanka i razvoja vide u nagodbi koja je često povezana s ostvarenjem vlastitih interesa. Pritom »carstva« svjesno djeluju na oblikovanju elita koje će u prvom redu ostvarivati i štititi vlastite interese i ciljeve. Razapetost između lojalnosti carstvima i težnje za ostvarenjem nacionalnih ciljeva obilježje je društvenih, kulturnih i političkih elita prve modernizacije. U tom razdoblju nakon završetka turske ekspanzije na-

¹⁶ *Isto*, 5.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ *Isto*, 6.

¹⁹ *Isto*, 613.

²⁰ *Isto*.

građena je ne aristokracija hrvatskog kraljevstva, nego saveznici carstva. Kako kaže Rogić, »vidjelo se, saveznici carstva (carstava) imaju dvostruki lik; prvi je lik ratnika protiv islama; drugi je lik sluge carstva u unutrašnjem osvajanju (hrvatskog) kraljevstva. Zahvaljujući tomu, u novoj ulozi ovlaštenih rentijera uspjeha u obuzdavanju turske ekspanzije mogu se ponuditi različite prigodne (činovničke, pljačkaške ili srodne) skupine, koje su novu 'čast' stekle samo na temelju služenja carstvu protiv kraljevstva.«²¹

Pored mnoštva drugih činjenica koje se tiču cjelokupnog procesa modernizacije upravo su te činjenice »presudno odredile opći smjer hrvatske modernizacije u političkom sektoru već i prije same modernizacije. Smjer je određen imperativom da se uspješnost (hrvatske) modernizacije mjeri uspjehom u odvijanju od likova političke prakse kojima potrebnu uvjerljivost jamči carstvo, (carstva).«²²

Naravno da je jedno od prijepornih pitanja prve i druge modernizacije ostalo pitanje mogu li se hrvatski modernizacijski procesi i ostvarivanje nacionalnih ciljeva zbiti unutar nekoga carstva ili stvaranjem samostalne hrvatske države. Na to je pitanje dano mnoštvo različitih odgovora. Otac domovine Ante Starčević stvari je postavio jasno. Njegov je cilj bila samostalna hrvatska država koja u središtu ima koncept političkog naroda koji je u svojem temeljnom identitetu pomaknut od zajednice srodnika prema zajednici državljana.²³ »Budući da je državni identitet određen prethodnom sedimentacijom baštine hrvatskog kraljevstva i vlastitim autonomnim pravom političkog naroda da sam sebi oblikuje vlast i institucije, drugih u zajednici državljana, osim političkih Hrvata ne može biti.«²⁴

Ono što time nestaje, barem na razini uvida, jest sjena carstva, ali i sjena onih koji su od carstva ovlašteni da budu politički konkurenti u upravljanju kraljevstvom. Naravno, nisu svi bili toga mišljenja, bilo da su držali kako treba ostati u Monarhiji bilo da se treba prikloniti Kraljevini Srbiji, koja se nakon Prvoga svjetskog rata počinje ponašati kao novo carstvo. »Naspram baroknoj konstrukciji južnoslavenske skupine i romantičnoj konstrukciji austroslavenske skupine, pravaši drže da se nacionalna modernizacija može najtočnije odrediti s, pomoću, prije spomenute, Renanove predodžbe o naciji, dakle po francuskom predlošku.«²⁵

²¹ *Isto*, 331.

²² *Isto*, 332.

²³ Usp. *Isto*, 333.

²⁴ *Isto*.

²⁵ *Isto*, 367.

No, nagodbenjačka i rentijerska logika preživjela je i Monarhiju do te mjere da je u procesu oblikovanja prve Jugoslavije zaboravila uopće koga ona predstavlja, pa je najčešće predstavljala samu sebe, a ne narod i društvo, koliko god manjkavo bilo, iz kojega je izrasla.²⁶

U razdoblju prve Jugoslavije glavni oslonac pokušaja modernizacije – što je veoma neobično u odnosu na druge modernizacijske procese, ali i razumljivo s obzirom na socijalnu sliku Hrvatske – jesu političke stranke, koje se oslanjaju na seljački sloj, koji ni sam nije imun na rentijerski mentalitet temeljen na poslušnosti srpskoj dominaciji, a omogućuje na temelju »simboličke trgovine obilježjima identiteta« bijeg od rada i udobniji život.²⁷ Istodobno razvija i jednu drugu dimenziju, koja je ostala prisutna sve do danas. To je dimenzija nepovjerenja u institucije i politički sustav. Ona se posebice razvila u razdoblju prve Jugoslavije, koja je provodila teror nad vlastitim građanima, u ovom slučaju ponajprije nad Hrvatima, koji su ostali bez vlastitih institucija i bez jamca sigurnosti s obzirom da je Kraljevina Srbija, kao pobjednička strana držala da u pobjedničke ovlasti ulazi i produžena ratna pljačka nesrpskih zemalja. Stoga su počeli sa samoorganiziranjem koje bi im moglo jamčiti određenu životnu sigurnost, pri čemu ne treba smetnuti s uma da su pred početak Drugoga svjetskog rata Maček i HSS dobili više od 96% glasova na izborima, a da je Seljačka straža i Građanska straža imala oko pola milijuna članova. Ostaju bez društva, bez životne šanse i prva im je misao kako što prije stvoriti neovisnu hrvatsku državu jer vide u kojem pravcu ide Jugoslavija.²⁸

U tom se razdoblju javljaju i dva druga kandidata za glavne modernizatore hrvatskog društva i to totalitarna: ustaški i komunistički pokret. Nije ovdje moguće analizirati sve implikacije takva stanja, ali je važno reći da se zbog nemogućnosti odvajanja od »uzbaštinjenih ovisnosti i statističke prevage seljaštva«²⁹, komunisti i ustaše natječu za mjesto glavnih organizatora modernizacijskih mijena. »Uspješnost njihove kandidature na mjesto glavnog organizatora modernizacijske mijene u Hrvatskoj, dakle, može se obrazložiti samo kada se uzme u obzir praznina građanske subjektivnosti iz nagodbenog razdoblja.«³⁰

I jedni i drugi u tome su svijetu i programatski i politički stranci. Nikada od hrvatskog naroda nisu bili ovlašteni za ono što su činili i nikada nisu iz-

²⁶ Usp. *Isto*, 403.

²⁷ Usp. *Isto*, 410.

²⁸ Usp. *Isto*.

²⁹ *Isto*, 414.

³⁰ *Isto*, 415.

borima došli na vlast. Oni su na početku drugoga modernizacijskog razdoblja »autorizirani na razini iznad hrvatske; i hrvatskom društvu nametnuti«³¹. Na podlozi te međunarodne ovisnosti i njihove polazne terorističke prakse razvijaju se u »lokalni lik totalitarne prakse njihovih međunarodnih zaštitnika«³².

Nakon Drugoga svjetskog rata započinje ono što Rogić naziva »paradoksalnom«³³ hrvatskom modernizacijom. Ona je ostvarena u jednom novom totalitarnom ozračju, što je suprotno ideji modernizacije koja vidi svoj cilj u sposobnosti za autonomiju. U vremenu i okruženju drugih europskih društava bila je to zastarjela modernizacija, koja je pored određenih uspjeha na području industrijalizacije »unazad«, »kaotične urbanizacije« i »katatonične birokratizacije«, školstva, socijalne zaštite, ali i uništenju sela bila u stanju produženoga građanskog rata prema svemu i svakomu tko je hrvatsko pitanje zamišljao i pokušao ostvariti izvan jugoslavenskog okvira. Osim toga je – u okviru totalne kontrole cjelokupnog društva, nakon što je opljačkala privatnu imovinu i potrla svu elitu koja joj se suprotstavljala – uvela princip doušništva, paradoks samoupravljanja u totalitarnom okviru, uravnilovku i egalitarni sindrom te je, što je najveći paradoks, pod simboličkim veličanjem rada zapravo uništavala svaku kulturu rada, izvrsnosti i natprosječnosti, osim u strogo kontroliranim uvjetima. Naravno, rezultati i prijepori te modernizacije još su uvijek izvor podjela u našem društvu.

Unutar treće hrvatske modernizacije Hrvatska se oslobađa jugoslavenskoga okvira kao ovlaštenika međunarodnih čimbenika za provođenje modernizacijskih procesa i izlazi kao neočekivani pobjednik protiv svih očekivanja međunarodnih čimbenika iz nametnutog rata. Pozitivne dimenzije toga razdoblja ponajprije se temelje na stvaranju neovisne Hrvatske, Domovinskom ratu i svemu onomu što on znači za utemeljenje potpuno novog identiteta hrvatske države i društva u svojoj antitotalitarnoj i demokratskoj dimenziji koja želi da Hrvatska bude autonoman sudionik modernizacijskih procesa. Prazno mjesto koje je ostavila druga modernizacija popunjava se »pričuvnim mrežama svijeta života« u kojoj važnu ulogu imaju pojedinci – koji su opstali u totalitarizmu, nisu se okaljali u razdoblju privatizacije – obitelj, pa i Katolička crkva. Upravo se na toj pozadini »uviđa da su tijekom druge modernizacije bitno oštećene brojne navike, umijeća, tradicije, vrijednosni sklopovi, životni stilovi nužni za oblikovanje otporne demokracije«³⁴.

³¹ *Isto*.

³² *Isto*, 416.

³³ *Isto*, 413.

³⁴ *Isto*, 552.

Zasigurno da je jedan od najproblematičnijih trenutaka u tom razdoblju privatizacija, špekulantska praksa koja se nastavlja na industrijalizaciju »unatrag«, potiranje zajedničke solidarnosti oblikovane u vrijeme agresije, raslojavanje društva te činovničko shvaćanje, iznova često nametnuto izvana i podupirano rentijerskim i nagodbenjačkim elitama iznutra, kako je modernizacija »tranzicija« koja obuhvaća samo demokratizaciju, privatizaciju i jačanje civilnog sektora bez cjelovitoga modernizacijskog programa, društvenog, kulturnog, ekonomskog. Upravo se stoga Hrvatska nalazi i pred demografskim slomom i suočena je s odlaskom stanovništva.

4. Putovi izlaska iz hrvatskih podjela: razmišljanja Željka Mardešića

Iako se sve to čini kao priča o prošlosti, ona je zapravo priča i o današnjem društvu u kojem vidimo posljedice tih procesa, načina razmišljanja, ponašanja i djelovanja. Stoga možemo zaključiti kako temeljni problemi i podjele u hrvatskom društvu proizlaze iz još uvijek nedovršenih modernizacijskih procesa, iz nedovršenih procesa formiranja hrvatskog društva i države na temeljima modernoga građanskog društva. Prijepori nastaju u putu i načinu ostvarivanja toga cilja. Nekima, posebice kritičnima rezultata treće modernizacije, a manje kritičnima druge modernizacije, i dalje se čini da bi to pitanje trebalo biti riješeno ponovnim traženjem nekih drugih ovlaštenika za modernizacijske procese ili čak vraćanjem starih, ako ne na političkom, onda na kulturnom i društvenom planu, kroz zaborav i otklanjanje simboličkog potencijala stvaranja hrvatske države, premda o tome pitanju postoji duboki konsenzus u hrvatskom društvu. Naravno da taj potencijal mora biti stvaran i ostvarljiv, a ne samo simbolički, što se čini da je ponekad izostalo. Stoga se ne smije zaboraviti da je pravi polazni cilj treće hrvatske modernizacije pridonijeti autonomiji hrvatskog društva i države u planetarnom obzoru (post)modernizacije, pritom ne shvaćajući autonomiju kao potpunu odijeljenost od svih drugih sudionika toga procesa, kao jedan samostalni otok, ali ni kao potpunu ovisnost ili, što je još gore, kao predaju vlastitih odgovornosti i zadaća nekim drugim ovlaštenicima u tome procesu.³⁵

U svemu tome veliku ulogu imaju elite: kulturne, društvene i političke. Nije to nikakav pledoaje za elitizam, nego je samo poziv na svijest o tome da su, a to današnja situacija u svijetu pokazuje, elite veoma bitne te da je hrvatsko društvo uvijek skupo koštala činjenica da nije imala sposobne i racional-

³⁵ Usp. *Isto*, 618.

ne, političke, ekonomske pa i crkvene elite. Političari su završavali, kako ističe Gordan Črpić, ili kao žrtve ili kao rentijeri, tako da se u hrvatskom društvu razvio jedna ogromni animozitet prema tim elitama, animozitet koji postaje poguban.³⁶ Njihovo odvajanje od temeljnih potki jednog društva kao i želja da se ono gotovo preko noći i nasilno mijenja pod utjecajem globalističkih procesa bez jasne vizije razvoja izazov je i za mnogo veća društva. Kako ističe Paolo Prodi, danas se svi »nalazimo pred ogromnim procesom homogenizacije u kojem je i sama duša Zapada dovedena u pitanje: sve su slabije alternativne uporišne točke spram velike moći carstava i međunarodnog kapitalizma koji se stapaju u jedan političko-ekonomski monopol: nema drugoga prostora u logorištu«³⁷.

Da bi se u potpunosti mogla sagledati važnost tih pitanja, čini se potrebnim vratiti početnim razmišljanjima o ideologijama u hrvatskom društvu Željka Mardešića, koji ističe da se hrvatsko biće tek u XIX. stoljeću počinje ustrojavati pomoću politike, a ne samo pomoću kulture, a tek se u XX. stoljeću pojavljuju »prve ideologije ili vladajuće ideje u modernom smislu riječi«³⁸. One se oblikuju u punini početkom XX. stoljeća, posebice između dvaju ratova, ali i danas, u promijenjenim društvenim i povijesnim okolnostima, njihovo značenje i utjecaj, premda često pozadinski, ne može se zanemariti. Kako sam Mardešić kaže, »prvi idejni krug ćemo nazvati katoličko-crkvenim krugom; drugi idejni krug ćemo nazvati liberalno-građanskim; treći idejni krug ćemo nazvati marksističko-komunističkim krugom. Prvi je krug vezan uz ime biskupa Mahnić i utemeljenje Hrvatskoga katoličkog pokreta. Drugi je krug vezan uz ime liberalnog kritičara Milana Marjanovića i pojavu moderne u književnosti. Treći je krug vezan uz Drugi kongres komunističke partije Jugoslavije u Vukovaru i njegova kruta i dogmatska stajališta.«³⁹ Ne ulazimo u sve detalje tih triju idejnih krugova ili integrizama, kako ih Mardešić naziva, jer namjera ovoga rada nije opisivati ni njihove razlike ni njihove glavne crte djelovanja, nego njihove zajedničke oznake kako bismo bolje razumjeli i današnje podjele u hrvatskom društvu. Kako kaže Mardešić: »Opredjeljenja su im bila suprotna, ali duh vremena veoma sličan: polemika, veliki idejni sustavi, nepopustljivost, borbenost, neautonomija zemaljskih vrednota, ideološka isključivost i

³⁶ Usp. Gordan ČRPIĆ, *Mogućnosti i poteškoće modernizacije hrvatskog društva u perspektivi Mardešića, Rogića i Županova*, u: *Nova prisutnost*, 9 (2011.) 2, 378.

³⁷ Massimo CACCIARI – Paolo PRODI, *Occidente senza utopie*, 47.

³⁸ Željko MARDEŠIĆ, *Rascjep u svetome*, Zagreb, 2007., 796.

³⁹ *Isto*.

traženje potpore pozitivne znanosti. Išlo se na sve ili ništa.«⁴⁰ Zanimljivo je da su i ta tri idejna kruga u svojem načinu razmišljanja i djelovanja na neki način »uvezena« jer su preslikavali borbe vođene u društvima hrvatskog okruženja, borbe koje u hrvatskom društvu nisu bile ni započele. Tako se Mahnić nadahnjivao situacijom u Austriji, Marjanović je zaoštavao situaciju po uzoru na Francusku, a komunisti su preslikavali situaciju najtvrđe ruske struje komunizma, nesvjesni onoga što Mardešić naziva događanjem »Oktobra prije Bastilje«⁴¹, tj. događanjem komunističke revolucije prije stvaranja građanskog društva. Zato Mardešić s pravo kaže da su »sva tri opisana idejna kruga navješćivala međusobni neizbježivi obračun i sukob. Rat sviju protiv svakoga.«⁴² U tim sučeljavanjima, Mardešić ih je nabrojao šest – na našem malom prostoru otkrivale su se poglavite oznake »idejnih i kulturoloških strujanja u hrvatskom društvu.«⁴³ Pretvorivši te ideje u svjetonazore, njihovi zastupnici mislili su da se samo »svjetonazorskim izborom razrješavaju politički zapletaji u hrvatskom društvu. Tko usvaja kršćanstvo, liberalizam ili komunizam, taj zapravo već unaprijed osigurava da će sva zla potpuno iskorijeniti i doprijeti do posvemašnjeg boljitka naroda.«⁴⁴ Zato ti krugovi nisu politički ustrojeni, jer politika ima svoje vlastite zakonitosti, nego prije svega svjetonazorski. »Ono što ih poistovjećuje nisu dakle ideologije – jer su one potpuno oprečne i mogu ih samo razdvajati – nego isti ideološki naglasak potpunog svjetovnog spasenja i zemaljskog oslobođenja.«⁴⁵ Ti su svjetonazorski krugovi izgubili na svojoj ošttrini utjecaj u sudaru s nacionalnim pitanjem koje postaje »središnjim s obzirom na povijesne okolnosti«⁴⁶. Nacionalno pitanje postalo je političko, a ne svjetonazorsko pitanje. Ono sekularizira ta tri svjetonazora da bi se kasnije i samo prometnulo u svjetonazorsko pitanje te se time rađa »sukob između politike kao svjetonazora i svjetonazora kao politike«⁴⁷, koji nije ni danas završio.

Zaključak

Zaključak ćemo započeti dalekosežnim i važnim riječima Željka Mardešića, čiju smo desetu obljetnicu smrti proslavili 2016. godine i čiji su spisi ostali ži-

⁴⁰ *Isto*, 800.

⁴¹ Usp. Jakov JUKIĆ, Oktobar prije Bastilje, u: *Obnovljeni život*, 45 (1990.) 4, 217–218.

⁴² Željko MARDEŠIĆ, *Rascjep u svetome*, 802.

⁴³ *Isto*, 802.

⁴⁴ *Isto*, 803.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ *Isto*, 811.

⁴⁷ *Isto*, 814.

vjeti među malobrojnim poznavateljima njegova života i misli, iako se sve više otkriva kao izvrstan analitičar hrvatskog društva i djelovanja kršćanstva i Crkve u njemu. Podjele u hrvatskom društvu imaju različite uzroke od kojih smo analizirali samo neke. Važno je istaknuti da i danas podjele prate prije-pore nastale u okviru triju modernizacijskih procesa kao i na podlozi suče-ljavanja triju idejnih krugova ili svjetonazora koji se, premda su se povijesne i društvene okolnosti promijenile, i dalje naziru u svim našim raspravama o budućnosti hrvatskoga društva. Na tragu razmišljanja Ivana Rogića, Gordan Črpić istaknuo je nekoliko orijentacijskih strategija razvitka koji polaze od raz-voja demokratske države, koja treba biti antitotalitarna, od razvoja obzirnog korporacijskog sektora, koji omogućuje razvoj stručnih i intelektualnih elita, koje će biti kadre planetarno se profilirati, promovirati hrvatski identitet i za-štititi hrvatski okoliš, kulturna dobra, kakvoću obitelji do razvoja trećega, civil-nog sektora bez rentijerskih opsesija, posebice imajući na umu da se razvio na temelju totalitarne matrice i funkcije nadzora svakodnevnog života pa se danas javlja kao usporedna vlast ili kao direktni opunomoćenik građanskih carstava. Pritom je neizbježno misliti na razvitak svijeta života sposobnog za javnu komunikaciju, imajući na umu da to nije istoznačno s masovnom ko-munikacijom i sve to na temelju nacionalnog ponosa i znanja i kompetencija koje su sposobne razvijati tehničku subjektivnost.⁴⁸ U tom se razvoju moramo odmaknuti od ideologija, imajući na pameti riječi Željka Mardešića kako je »uvjet hrvatskog konsenzusa deideologizacija – naravno, do podnošljive mjere – hrvatskoga društva«⁴⁹. Ideologija je »lažna svijest koja stalno skriva, pokriva i uljepšava lošu istinu o sebi i svojim, dok istodobno stvara, izmišlja i razglašuje zlu laž o drugome, o svojem neprijatelju. Taj drugi dakako, njegov neprijatelj to posve isto čini i ponavlja što i prvi. Zato do te istine tako teško dolazimo, a u predrasude i mržnje tako brzo i lako upadamo.«⁵⁰ Ideologije se ne mogu dogovoriti, ne mogu pomiriti, to mogu samo ljudi koji su u hrvatskoj pozvani sve učiniti da se omogući razvoj hrvatskoga društva ne po mjeri vanjskih čim-benika, nego razvijajući ga iznutra.

⁴⁸ Usp. Gordan ČRPIĆ, *Mogućnosti i poteškoće modernizacije hrvatskog društva u per-spektivi Mardešića, Rogića i Županova*, 789.

⁴⁹ Željko MARDEŠIĆ, *Doprinos medija društvenom konsenzusu u Hrvatskoj*, 126.

⁵⁰ *Isto*, 125.

Summary

**DIVISIONS WITHIN THE CROATIAN SOCIETY:
POSSIBLE CAUSES AND CONSEQUENCES IN THE PERSPECTIVE OF
IVAN ROGIĆ AND ŽELJKO MARDEŠIĆ**

Željko TANJIĆ

Catholic University of Croatia
Ilica 242, HR – 10 000 Zagreb
rektor@unicath.hr

In the atmosphere of constantly repeated phrase of »deep dividedness« of the Croatian society, the article tries to sketch possible causes and consequences of this state of affairs, starting from a reflection on whether the dividedness is real or just a language construct that actually prevents the discernment of the true state of the Croatian society and consciously directs it towards dividedness, instead of aiming at reconciliation. Bearing in mind the main theses of Ivan Rogić on three Croatian modernisations (1868–1945; 1946–1990; 1990–until today) and insights of Željko Mardešić on three circles of ideas (Catholic, liberal, Communist), it is possible to search for causes of dividedness in the Croatian society precisely in relation to the understanding of modernity that was formulated in these periods and in these circles of ideas. The answer to the question on consequences also lies in different understandings of the completion or maturing of (post)modernity in the Croatian society. The author concludes that the development of modern Croatian society is possible, if the society manages to move away from ideologies. Christians might have the key role in this process if they identify their own task with the task of forming the modern Croatian society.

Keywords: *Ivan Rogić, Željko Mardešić, dividedness, Croatian society, modernity.*